

AZƏRBAYCANIN TUQAY MEŞƏLƏRİNİN BİOEKOLOJİ PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

Nigar Əhmədova

Bakı Dövlət Universiteti
nigarahmadova@gmail.com

Xülasə. Ötən əsrdə Azərbaycanda tuqay meşələrinin sahəsi təxminən 7 dəfə azalmışdır və hazırda cəmi 14-17 min hektar təşkil edir. Azərbaycanın tuqay meşələrinin təbii landşaftlarına mənfi təsir göstərən əsas antropogen və texnogen amillərin sistemli təhlili aparılmışdır. Kür-Araz çaylarının hövzələrinin əraziləri tuqay meşələrinin tarixi artımı zonasında hövzə-landşaft yanaşması əsasında qiymətləndirilmişdir. Ümumiyyətlə, Aran zonasının ərazisi vahid biogeoeosistem kimi, o cümlədən tuqay meşələrinin ərazisi təbii landşaftlara həm birbaşa, həm də dolayısı ilə mənfi təsir göstərən texnogen və antropogen amillərin geniş spektrinin mövcudluğu ilə xarakterizə edilə bilər.

Tədqiqatın obyekti və metodları. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan ərazisində tuqay meşələrinin yayılma landşaftlarıdır. Bu işin informasiya resurslarının əsasını Azərbaycanda uzun onilliklər ərzində aparılmış elmi tədqiqatlar, o cümlədən ekoloqlar, torpaqşünaslar, coğrafiyaşünaslar, hidrogeoloqlar və b. tərəfindən tədqiq olunan mövzu ilə bağlı məlumat bazaları, habelə rəsmi elmi və dövlət təşkilatlarının məlumatları təşkil edir.

Nəticələr və onların müzakirəsi. Tərəfimizdən son onilliklərdə Azərbaycanın tuqay meşələrinin təbii landşaftlarına mənfi təsir göstərən əsas antropogen və texnogen amillərin sistemli təhlili aparılmışdır (cədvəl 1, şəkil 1).

Cədvəl 1

Son onilliklərdə Aran zonasında biogeolandşaftların sabitliyinin azalmasına səbəb olan antropogen və texnogen amillər

1. Texnogen amillər
Çayların orta və aşağı axınında su anbarlarının tikintisi
Kənd təsərrüfatı torpaqlarının sahəsinin artırılması
Yağıntıların azalması
Suyun həcmnin azalması (transsərhəd və daxili)
Su ekosistemlərinin çirklənmə dərəcəsinin artması
Torpağın çirklənmə dərəcəsinin artması
2. Antropogen amillər
Əhalinin sayının artımı
Çaylardan su istifadəsinin artması (tranzit və daxili)
Meşələrin qırılması

Şəkil 1. Tuqay meşələrinə antropogen təsirin nəticələri

Ölkə üzrə ümumi meşə sahəsi 1213,7 min hektardır. Ölkədə hər sakinə cəmi 0,12 hektar meşə sahəsi düşür (norma 1 hektardır) və son illər bu rəqəm azalmaqdadır. Bu göstərici beynəlxalq standartlar üzrə müvafiq orta normadan (0,48 hektar) 4 dəfə azdır. Kür-Araz ovalığının meşə örtüyü cəmi 1,8% təşkil edir. Buna görə də tez-tez müşahidə olunan quraqlıqlar və quru küləklər kənd təsərrüfatı sahələrində məhsuldarlığın nəzərəcarpacaq dərəcədə azalmasına səbəb olur. Bütün bunlar isə son 150-200 ildə ölkədə meşə sahəsinin $\frac{2}{3}$ hissəsinin və ya təxminən 2 milyon hektar azalması fonunda baş verir. Nəticədə 2018-ci il üçün Azərbaycanın Meşə Landşaftı Bütövlük İndeksinin orta balı 6,55/10 olub ki, bu da onu dünyada 172 ölkə arasında 72-ci yerə çıxarır [Azərbaycan 2018-ci ildə Meşə Landşaftı Bütövlük İndeksinə malik olub].

Antropogen landşaftların fəaliyyəti kompleks tədbirlər sistemindən təşkil olunmuşdur, o cümlədən meliorativ, mühəndislik, aqrotexniki, meşə təsərrüfatı, ekoloji, sanitariya-gigiyenik və s. sahələri özündə ehtiva edən uzun və mürəkkəb bir prosesdir.

Landşaftşünaslığın aktual problemlərindən biri antropogen komplekslərin öyrənilməsidir. Bu baxımdan antropogen və texnogen amillərin təsiri altında landşaftların dəyişmə dinamikası və proqnozlaşdırılması hazırda təbiətin mühafizəsi, ərazi idarəetmə sistemlərinin rəşional yerləşdirilməsi və optimallaşdırılması sahəsində mühüm vəzifələrdən biridir.

Azərbaycanda antropogen təsirlərə məruz qalmış təbii landşaftların öyrənilməsinə XX əsrin 70-80-ci illərindən başlanılıb [Бударов Б.А., Гарибов Я.А., 1980; М.А. Мусейбов, 2011]. Bu tədqiqatların nəticələrinin göstərdiyi kimi, ümumilikdə təbii landşaftların degradasiyası flora və faunanın növ müxtəlifliyinin və bolluğunun, kənd təsərrüfatı və meşə torpaqlarının məhsuldarlığının azalması, ekosistemlərin degradasiyası, ən nəhayət insan sağlamlığının pisləşməsi ilə özünü göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Q.A., Xəlilov M.Y. Azərbaycanın Kürətrafı tuqay meşələri. Bakı, 1976, 136 s.
2. Arefiyev N.V., Osipov G.K., Qarmanov V.V. Təbii-aqrar sistemlərin məkan strukturunun hövzə-landşaft əsasında optimallaşdırılması // "Ekoloji təhlükəsizliyin regionlararası problemləri" simpoziumunun materialları toplusu, 17-20 sentyabr 2003-cü il, Sumi, səh. 390-398.
3. Beideman İ.N., Bəspalova Z.G., Raxmanina A.T. Zaqafqaziyanın Kür-Araz ovalığında ekoloji-geobotanika və aqromeliorasiya tədqiqatları // SSRİ Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, M-L., 1962.
4. Budaqov B.A., Qəribov Y.A. Azərbaycanda landşaftların formalaşmasına antropogen amillərin təsiri // Azərbaycan EA Hesabatları. SSR, 1980, No 12, s. 62-66.